

# UPPTÄCK FORNTIDENS SÄFFLE

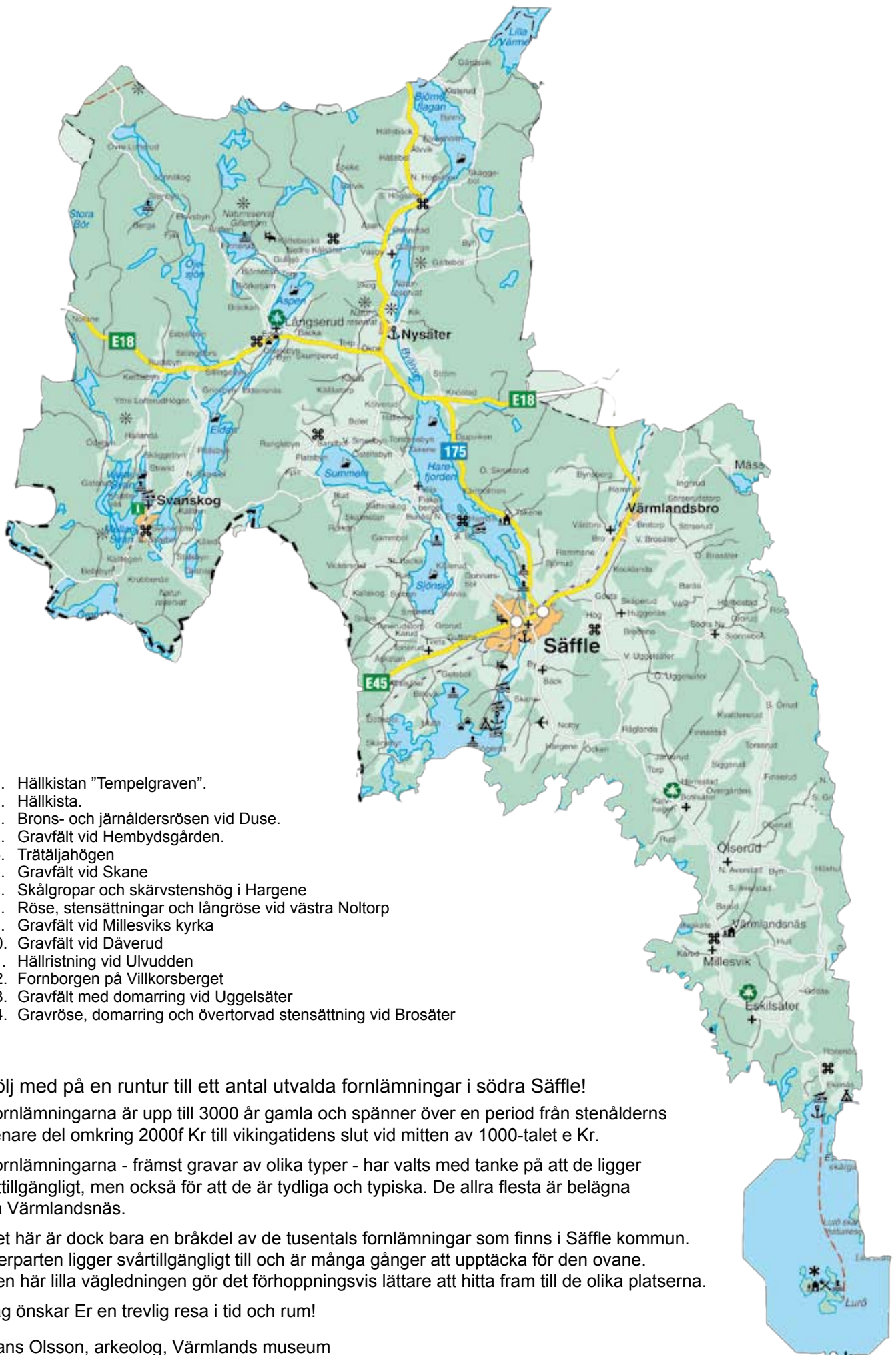
## Rundtursförslag



Foto: Hans Olsson

En resa som sträcker sig 3000 år tillbaka i tiden till intressanta forntida monument. Foldern är sammanställd av Hans Olsson, arkeolog, Värmlands museum på uppdrag av Säffle hembygdsgrupp i samarbete med Säffle Turistinformation.

På fotot syns hällristningen vid Ulvudden.



1. Hällkistan "Tempelgraven".
2. Hällkista.
3. Brons- och järnåldersrösen vid Duse.
4. Gravfält vid Hembydsgården.
5. Trätäljhögen
6. Gravfält vid Skane
7. Skålgropar och skärvtenshöj i Hargene
8. Röse, stensättningar och långröse vid västra Noltorp
9. Gravfält vid Millesviks kyrka
10. Gravfält vid Däverud
11. Hällristning vid Ulvudden
12. Fornborgen på Villkorsberget
13. Gravfält med domarring vid Uggelsäter
14. Gravröse, domarring och övertorvad stensättning vid Brosäter

Följ med på en runtur till ett antal utvalda fornlämningar i södra Sjöfjärden!

Fornlämningarna är upp till 3000 år gamla och spänner över en period från stenålderns senare del omkring 2000f Kr till vikingatidens slut vid mitten av 1000-talet e Kr.

Fornlämningarna - främst gravar av olika typer - har valts med tanke på att de ligger lättillgängligt, men också för att de är tydliga och typiska. De allra flesta är belägna på Värmlandsnäs.

Det här är dock bara en bråkdel av de tusentals fornlämningar som finns i Sjöfjärden kommun. Merparten ligger svårtillgängligt till och är många gånger att upptäcka för den ovane. Den här lilla vägledningen gör det förhoppningsvis lättare att hitta fram till de olika platserna.

Jag önskar Er en trevlig resa i tid och rum!

Hans Olsson, arkeolog, Värmlands museum

## Introduktion

Den äldsta bosättningen i Säffle kommun kan beläggas från tiden mellan 8100-5800 f Kr. Så gamla spår syns idag inte ute i landskapet med blotta ögat utan består istället av lösa föremål som hittats, exempelvis olika slags stenyxor. Så gamla spår är fåtaliga från Säffle kommun.

Från tidsperioden från 5000 f Kr finns betydligt fler fynd, men även dessa består av lösfynd av olika slags verktyg, främst yxor av olika slag. Några egentliga boplatser från den tiden finns inte undersökta i kommunen.

De äldsta lämningarna som man kan se ute i landskapet utgörs av hällkistor (se nr 1 och 2). Hällkistor anlades främst under stenålderns sista del (2300-1800 f Kr) men användes även under bronsålderns äldsta delar (från 1800 f Kr och till omkring 1500 f Kr).

Flest synliga lämningar finns annars från bronsåldern (1800-500 f Kr) och järnåldern (500 f Kr-1050 e Kr). Här utgör delar av Värmlandsnäs de tätaste förekomsterna i länet. Från dessa senare tider finns också en större variation av fornlämningar att titta på. Det rör sig inte bara om gravar utan också av hällristningar, fornborgar m fl.

### 1. Hällkistan "Tempelgraven".

Kör från Säffle mot Duse udde. Sväng av till höger mot Torstenstorp. Efter 1 km sväng höger på Fornminnesvägen. Åk till en P-plats på vänster sida och följ sedan skylten som visar var fornlämningen ligger. Detta är Värmlands största hällkista och den omges av en så kallad stensättning. Hällkistan kan dateras till perioden 2300-1800 f Kr. Hällkistor var kollektivgravar där flera människor kunde begravas. Detta har man kunnat bekräfta genom arkeologiska undersökningar på många platser i landet. Några sådana har inte skett i denna hällkista. Det finns det uppgifter om att man skall ha funnit en pilspets i kistan i samband med otillåten grävning under 1900-talets första hälft.

### 2. Hällkista.

Åk tillbaka samma väg ni kom och åk omkring 500 meter. Vid en M-skylt på vänster sida finns en mindre gångstig. Följ den, passera två höjder och på den tredje höjden ligger hällkistan, en liten bit upp till höger. Trakterna kring Säffle innehåller ett ganska stort antal sådana här hällkistor. På flera platser finns det inte bara en utan flera hällkistor på samma plats. Ofta finns det då en stor hällkista med en lite mindre hällkista i närheten. Denna plats är ett exempel på detta. 20 meter ostnordost om den stora kistan finns en mindre, och mer skadad, kista. Även denna omges av en stensättning men av själva kistan finns inte mycket kvar än en uppstickande stenhäll. Om hällkistans ålder och funktion, se nr 1.

### 3. Brons- och järnåldersrösen vid Duse.

Fortsätt tillbaks mot Säffle och ta sedan höger mot Duse Udde. När ni närmar er Duse Udde, ta till höger mot badplatsen. Parkera vid badets parkeringsplats. Följ sedan stigarna till höger ner mot sjön, inte mot badplatsen utan mot andra sidan av ud-den. På denna plats finns fyra gravrösen från brons- och järnåldern. Rösen är goda exempel på hur denna gravtyp är placerade i landskapet. Rösen ligger ofta på höjder och gärna med utsikt över vatten.

Rösen började anläggas i Värmland omkring 1500 f Kr. Från början har det varit gravar med obrända skelett och ibland kan man se lämningar efter de stenkistor den döde begravts i. Omkring 1000 f Kr började man bränna sina döda. Man fortsatte dock att begrava i rösen, man byggde inte bara nya rösen utan ett och samma röse kunde användas vid många begravningar. Det är en anledning till varför många rösen är så stora. De har använts och byggts på under många år. Det har också varit vanligt att man byggde mindre gravar intill de stora rösena. Exempel på detta finns på denna plats. Ibland är dessa gravar mindre rösen, ibland vad arkeologerna kallar stensättningar. De senare liknar rösen men är betydligt flackare. Sedan att begrava i rösen upphörde omkring 400 e Kr.



#### 4. Gravfält vid Hembydsgården.

Nu går färden tillbaka mot Säffle tätort. När ni kommer fram till de första industrifastigheterna, ta höger i den första fyrvägs-korsningen (Säterivägen). Fortsätt fram till gatan tar slut och ta då vänster (Metallgatan) och sedan höger (Hantverkaregatan) en kort bit och därefter vänster (Olof Trätäljagatan). Då kommer ni snart till Säffle hembydsgård på höger sida. Strax norr om hembydsgården finns ett gravfält. Detta gravfält består av ett trettiotal gravhögar från yngre järnåldern (400-1050 e Kr). Gravfält som detta kan vara begravningsplats för en gård men det kan också vara flera gårdar som samsats om ett gravfält. Den tillhörande bosättningen har sannolikt legat alldeles intill. Vanligen är det endast en individ som begravts i sådana högar. Den döde har ibland fått person-liga föremål med sig i graven. Exempel på sådana föremål kan vara pärlor, smycken, kammar och keramik. Från mitten av järnåldern blev det också vanligt att man brände djur som man begravde samtidigt med den döde personen. På gravfältet vid Tuva, på andra sidan älven, har man funnit ben från bland annat häst, ko, får/get, igelkott m fl.



#### 5. Trätäljahögen

Efter att ha sett gravfältet vid Hembydsgården fortsätter ni Olof Trätäljagatan fram till Comfort hotell på höger sida. Rakt fram, på andra sidan av korsande Kungsgatan, ligger den gravhög som kallas "Trätäljahögen". Den så kallade Trätäljahögen är den största i Värmland. Högen mäter 43x33 meter och är upp till 4,5 meter hög. Ingen arkeologisk undersökning har gjorts men genom jämförelser med liknande gravhögar kan högen dateras till mellan 300-600-talen. Högen är en av fyra längs Byälven. De andra ligger i liknande lägen i Nysäter, Högsäter och vid Skasås. Invid stadshotellet på andra sidan gatan gjorde man utgrävning av fyra gravhögar år 1912 och fann att gravarna kunde dateras till vikingatiden (800-1050 e Kr).



#### 6. Gravfält vid Skane

Färden går vidare nerför backen vid Stadshotellet och sedan till höger över Byälven, förbi Stortorget och till höger igen vid trafikljusen mot Ekenäs. Fortsätt denna väg förbi By kyrka på vänster sida och ytterligare cirka 1,7 km. På vänster sida ligger gravfältet vid Skane. Gravfältet består av ett femtiotal stensättningar och högar. Dessa gravtyper är rikt företrädda i bygden kring Säffle tätort. Gravfältet är sannolikt en eller ett par närliggande gårdars gravplats. Även om ingen arkeologisk undersökning genomförts kan man med hjälp av gravtyperna datera gravfältet till mellan 200-900-talen e Kr. Från en av gravarna finns fynd av delar av en benkam som man fann när man grävde i en av gravhögarerna.



#### 7. Skålgropar och skärvstenshöj i Hargene

Nu går färden vidare omkring 2,4 km utmed vägen till Ekenäs. Efter Nolby flygfält på höger sida kommer en kurva och strax därpå en avtagsväg mot höger, skyltad Arvsbyskogen och Jakobsberg. Åk in 600 meter på denna väg, förbi själva gården. Strax innan vägen delar sig finns en M-skylt. Stanna där och gå sedan ett tiotal meter tillbaka. På höger sida, alldeles intill vägen ligger skålgroparna. Skålgroparna och skärvstenshöjen i Hargene tolkas som en kultplats från yngre bronsåldern och äldre järnåldern (ca 700 f Kr- 600 e Kr). På hällen som beskrivits ovan finns omkring 130 så kallade skålgropar. Dessa upptäcktes på 1920-talet vid ett vägbygge.

Skålgropar är en sorts hållristningar som ofta sätts i samband med rituella/religiösa sammanhang, möjligen fruktbarhetsskult. På andra sidan vägen finns en så kallad skärvstenshöj. Skärvstenshögar finns både på boplatser men också på platser av religiös betydelse. Skärvstenshögar tolkas ibland som

avfallshögar men också som avsiktligt byggda monument eller altare. År 2001 och 2002 utförde Värmlands Museum utgrävningar på denna plats. Delar av skärvstenshögen undersöktes och visade sig bland annat innehålla ett bronsfragment och keramik. Skärvstenshögen kunde dateras till omkring 700 f Kr. På ytan mellan skärvstenshögen och skålgroparna hittades stora mängder fynd av ben, flinta, keramik och skärvig eldskadad sten som tolkas ha deponerats där i rituellt syfte. På andra sidan vägen, nedanför skålgropshällen påträffades också lämningar i form av härdar och en kokgrop.

### 8. Röse, stensättningar och långröse vid västra Noltorp

Ni åker tillbaka till stora vägen, vägen mot Ekenäs. Ta höger mot Ekenäs. Efter cirka 12 km delar sig vägen. Ta av mot Ekenäs. Fortsätt vägen omkring 4,5 km. Ta av mot vänster, mot Götterstad. Efter 500 meter ligger fornlämningarna på vänster sida. Röset är Värmlandsnäs största röse, hela 24 m i diameter. Röset har liksom många andra rösen ett brätte kring kanten. I rösets ena kant syns delar av en liten stenkista vilket är resterna efter en sekundärgrav. Sekundärgraven har sannolikt innehållit en gravurna med brända ben eller också kanske bara spridda ben i kistans botten.

I anslutning till röset finns också två mindre gravar, så kallade stensättningar. Även dessa gravar är brandgravar där den döde bränts på bål. Det är vanligt att det ligger mindre gravar intill större. Ofta har man anlagt mindre gravar intill en äldre för att på så sätt anknyta till släktskap med döda anförvanter. På denna plats finns också Värmlands största långröse, 65x7 meter stort och 0,5 meter högt. Långröset ligger i skogen parallellt med vägen. Denna anläggning innehåller förmodligen en rad olika begravingar. Inga av gravarna är arkeologiskt undersökta.

Inte långt från Noltorp, i Götterstad, undersöktes en boplatz som delvis är samtida som dessa gravar. Boplatsen, som undersöktes av Värmlands Museum 2003-2004, innehöll flera lämningar efter långhus samt ett tjockt och fyndrikt kulturlager. Kulturlagret innehöll stora mängder keramik och lämningar efter metallframställning. Dateringar från boplatsen visar att den bebotts från omkring 1200 f Kr och fram till 500 e Kr.

### 9. Gravfält vid Millesviks kyrka

Åk tillbaks till stora vägen mot Ekenäs. Ta vänster mot Ekenäs. Efter 1,6 km svänger ni av mot höger, mot Millesviks kyrka. På höjden strax bakom kyrkan, på vägens högra sida, ligger ett stort gravfält. Gravfältet är Värmlands tredje största höggravfält och innehåller omkring 60 synliga gravar. Gravarna utgörs av så kallade högar och övertorvade stensättningar. (se ovan under nummer 4). Vid utgrävningar av sådana gravfält brukar det visa sig att det kan finnas mer än dubbelt så många gravar än vad som är synliga. Detta beror vanligen på att man anlagt mindre gravar intill större.

År 2004 utförde Värmlands Museum en mindre utgrävning mitt emot gravfältet, på vägens vänstra sida. Vid utgrävningen påträffades enstaka stolphål som kan vara rester efter byggnader på platsen. På 1340-talet kom kung Magnus Eriksson till Millesvik för att hålla ting. Sannolikt var detta den plats där tinget hölls. Under medeltiden hölls ting vanligen vid kyrkan eller på högt belägna platser med gravhögar på.

### 10. Gravfält vid Dåverud

Åk tillbaks till stora vägen och ta höger mot Ekenäs. Efter 3,5 km finns en skylt där det står Ekenäs 9. Här finns en väg till vänster, mot Stomperud, som ni svänger in på några hundra



meter. Parkera vid en M-skytt på höger sida. På berget till vänster ligger gravfältet.

Detta gravfält, som består av 11 synliga rösen och stensättningar, är ett av flera i denna del av Värmlandsnäs. Gravfält som detta har ofta uppkommit kring ett större gravröse kring vilket mindre gravar senare anlagts. Undersökningar från andra platser i Värmland har visat att gravfält som det här kan ha använts under mycket lång tid, från äldre bronsåldern till övergången till yngre järnåldern (omkring från 1500 f Kr till 400 e Kr).

### 11. Hällristning vid Ulvudden

Ni åker tillbaka till den stora vägen och svänger vänster mot Ekenäs. Passera Eskilsäters kyrka och efter ytterligare 4 km, Rosenborgs säteri. På raksträckan efter gården finns en väg till höger mot Ulvudden. Sväng in här och efter ytterligare några hundra meter ta höger igen. Ni kommer strax fram till en glänta och en parkering. Hällristningen ligger på höger sida om vägen där berget planar ut.

De tre tydligaste skeppen här vid Ulvudden har varit kända sedan 1836. Rester av ytterligare två till fyra otydliga skepp kunde urskiljas när hällarna nattbelystes 2004. Då upptäcktes även ett tiotal av de cirka 70 skålgropar som omger skeppen. Man kan tydligt se hur skeppens köllinjer följer isräfflorna i berget. Mellan dessa skepp finns en antydning till ett mindre skepp vänt åt motsatt håll och som troligen blivit överhugget. Drygt tre meter ovanför, åt sydsydost, syns Ulvuddens längsta skepp som mäter 2.25 m i längd. Strax ovanför detta finns ett par otydliga och vittrade skepp. Med hjälp av skeppens utseende kan ristningen uppskattningsvis dateras till yngre bronsålder.

### 12. Fornborgen på Villkorsberget

Vänd åter norrut och åk mot Säffle. Åk förbi Eskilsäter och Millesvik och fram till Averstadskrog, ca 17 km från Ulvudden. Sväng höger mot Ölseruds kyrka. Där svänger ni vänster och följer vägen 1,5 km. Sväng höger mot Grimbråten. När ni kommer till Grimbråten efter cirka 2,5 km, åker ni rakt igenom byn och ut på vägen som går över åkern. Efter en dryg km kommer ni till en liten parkering. Följ den utmarkerade stigen i cirka 700 meter och sedan är ni framme.

Fornborgen på Villkorsberget är en av 36 kända i länet. Borgen, som är 165x75 meter stor, har uppbyggda vallar mot väster och land. Mot sjön finns naturliga stup. Innanför vallarna finns uppbyggda terrasser i borgens norra delar. En teori man har är att borgen varit en slags befäst gård. År 1992-1995 utfördes arkeologiska undersökningar här. I den uppbyggda vällen fann man spår efter en träpalissad. Palissaden har brunnit vilket visar att borgen utsatts för brand. Om branden varit medveten eller inte vet man inte. Kanske har borgen anfallits och bränts ner. Det som talar för detta är att den aldrig byggdes upp igen. På de uppbyggda terrasserna har det sannolikt funnits mindre byggnader. Här fann man också fynd av keramik, djurben och smidesslagg. Dateringar från borgen visar att den brändes ner mellan 400-600-talet e Kr.

### 13. Gravfält med domarring vid Uggelsäter

Vänd åter mot Ölseruds kyrka. Sväng höger mot Säffle. Fortsätt förbi Averstads krog och förbi Botilsäters kyrka. Vid Råglanda, svänger ni höger mot Hög. Efter 3,6 km kommer ni fram till Uggelbergs gård. Sväng höger mot Östra Uggelsäter. Efter 1,2 km ligger fornlämningen på vänster sida i en backe.

Gravfältet består av några mindre och relativt flacka stensättningar, några resta stenar samt en domarring. Av gravarna är kanske domarringen den mest spektakulära. Domarringar



är således gravar från järnåldern och inte tingsplatser. Ordet domarring kommer från folktradition som förknippade dessa gravar med tingsplatser. Möjligen kan domarringarna sekundärt ha fungerat som tingsplatser. De domarringar som undersökts i Värmland har kunnat dateras till 300-500-talen e Kr. Liksom andra gravar från den här tiden innehåller de brända människoben och ibland andra föremål som keramik och järnföremål.

#### 14. Gravröse, domarring och övertorvad stensättning vid Brosäter

Åk tillbaks och fortsätt vägen mot Hög. Efter Hög kommer ni efter 2,5 km fram till väg 45. Sväng höger mot Karlstad och fortsätt i omkring 4,3 km. Inne i Värmlandsbro tar ni höger mot Mässvik. Denna väg åker ni i 1,3 km. Ni kommer då fram till en väg till vänster (Tjädervägen) som leder in i ett villaområde. Åk till vägen tar slut vid en parkering och ett elljusspår. En bit längs stigen ligger fornlämningen.

Röset här är Säffle kommuns näst största, 27 meter i diameter. Röset är plundrat på sten. På grund av rösets storlek kan man sluta sig till att det varit använt under lång tid och att flera begravingar skett i röset. En liten bit nedanför röset finns en övertorvad stensättning, en grav från yngre järnåldern. Till höger om stensättningen finns också en mindre domarring. Sammantaget visar denna fornlämningsmiljö på hur olika gravtyper kan samlas inom samma plats och att dessa platser kunnat användas under mycket lång tid.



#### Var rädd om våra fornlämningar

**Lagen om kulturminnen säger att det "är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla" (1 kap 1§). Var alltså rädd om våra fornlämningar och området däromkring, det är allas vårt gemensamma arv. Det är förbjudet enligt lag att "rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning" (2 kap 6§). Kort sagt: Titta gärna, men rör inget!**

#### Förhistorien i sammanfattning

Äldre stenåldern (mesolitikum eller jägarstenåldern) Cirka 9000-4000 f Kr.

- Man jagar och samlar in sin föda. Exempel på mat är älg, bäver, gädda, lax och hasselnötter
- Man bor i nergrävda, runda eller ovala hyddor
- Man förflyttar sig över relativt stora områden och dit maten finns för tillfället. På sommaren lever man i små grupper men på vintrarna samlas man sannolikt och bor många människor tillsammans.

Yngre stenåldern (neolitikum eller bondestenåldern). Cirka 4000-1800 f Kr.

- Första odlingarna. Exempel på saker som odlas är vete, emmer och naked korn.
- Tamboskap såsom får, svin och nötboskap.
- Äldsta synliga gravmonumenten. I Värmland som hällkistor.
- Bosättningarna blir mer stationära.

Bronsåldern Cirka 1800-500 f Kr.

- Bronser importeras först som föremål och sedan även som material för egen tillverkning i Norden.
- Människorna bor i långhus. Stallning inomhus införs.
- Hällristningar med bilder. Vanligaste bilderna föreställer är skepp. Hällristningar med skålgropar allra vanligast.
- Begravingar i stenrösen långt från boplatserna.
- Brandgravskick införs.
- Första försöken med järnframställning.

Järnåldern Cirka 500 f Kr-1050 e Kr.

- Föremål av järn blir vanliga.
- Bosättningarna får fastare strukturer.
- Gravläggning närmare boplatserna. Större variation av gravar.
- Det första skriftspråket, runorna införs.
- Kallare klimat.

Hans Olsson 2007 Antikvarie  
Värmlands Museum  
Enheten för kulturmiljö



Foto: Clas Åkerblom

## *Gör ett besök i Säffle hembygdsgård!*

Säffle kommun har ett stort antal fasta fornlämningar i form av gravar mm. Några av dem finns med i den här förteckningen. Inom kommunen har man även påträffat stora mängder av lösfynd bl a stenyxor. Fynden gjordes till största delen från slutet av 1800-talet till 1900-talets mitt. Föremålen påträffades ofta i samband med jordbruksarbete och grustäkt.

När Säffle hembygdsförening bildades på 1920-talet, lät man samla in ett stort antal fynd från hela kommunen. Denna samling, ca 130 föremål, finns nu att beskåda på hembygdsgården på Olof Trätälja gatan. Fynden spänner över en tidsperiod om ca 6000 år, från jägarstenålder till forntidens slut för 900 år sedan.

Exempel på föremål är 7000 år gamla Lihultyxor, yxor och dolkar av flinta samt en unik gravurna från 300-talet. På hembygdsgården finns även spridningskartor över alla kända fornlämningar i kommunen, samt föreningens samlingar av föremål från historisk tid.

Hembygdsgården visar gärna sina samlingar. För öppettider och kontaktuppgifter se webb <http://www.safflehembygd.se/>